

עיונים בסידור התפילה

דף מקורות 7 - מבוא ל"ברכות השחר"

האם מברך גם אם לא התחייב בהם כלל?

רמב"ם, הל' תפילה ונשיאת כפים, פרק ז הל' ד
 כששומע קול התרנגולים מברך... הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה,
 כששובש בגדיו מברך... מלביש ערומים, כשמניח סדינו על ראשו מברך... עוטר
 ישראל בתפארה, כשמעביר ידיו על עיניו מברך פוקח עורים, כשישב על מטתו
 מברך מתיר אסורים, כשמוריד רגליו מן המטה ומניחם על גבי קרקע מברך
 רוקע הארץ על המים, כשעומד מברך זוקף כפופים...

תוספות, ברכות ס: ד"ה כי שמע

כי שמע קול תרנגולא אומר ברוך שנתן לשכוי בינה להבחין - והוא הדין אפילו כי
 לא שמע, דאין ברכה זו אלא להבחנה על הנאת האורה שתרנגול מבחין, והוא
 נהנה מן האור.

תוספות, שם ד"ה כי פריס

כי פריס סודרא על רישיה - ... ודוקא כשנהנה, אבל אם אינו נהנה, כגון שהוא
 שוכב על מטתו - לא יברך לא זו ולא מלביש ערומים ולא ברכות כיוצא בהן כיון
 שלא נהנה, כדמשמע בפרק שלישי דמגילה (כד:): גבי מי שלא ראה מאורות מימיו
 דכולי עלמא בעי שיהנה מן האורה.

רא"ש, ברכות פרק ט, סי' ג

והאידנא נהגו לברך אלו הברכות [=שנהנה מהם] על הסדר אחר שנטל ידיו, דכל
 זמן שאין ידיו נקיות אין לברכן.
 והא דאמרינן (פסחים ז:): כל הברכות כולן מברכים עליהם עובר לעשייתן היינו
 ברכת המצות שאומר בהן "וצונו" צריך לברך להקדוש ברוך הוא תחלה על מה
 שצונו וקרבתו לעבודתו, אבל ברכה של הודאה ושבח כגון אלו יכול לברך אחר
 כן.

ר"ן, פסחים ד. ד"ה והאי וד"ה ומיהו

ולפיכך נהגו לסדר הברכות של שחרית בבית הכנסת, שאע"פ ששמע התרנגול
 בחצי הלילה - מברך עליו בשחר, דכיון שלאחר מכן מברך - לא נתנו חכמים
 בהם שיעור תכיפה.

ומיהו בירושלמי אמרינן במסכת ברכות גבי ברקים: "היה יושב בבית הכסא או
 בבית המרחץ - אם יכול לצאת בתוך כדי דבור - יצא, ואם לאו - לא יצא". נראה
 מזה, שאין ברכת השבח אלא בתוך כדי דבור של ראייה ושמיעה?
 אלא יש לומר שסדר הברכות הללו שמברכין בשחרית בבית הכנסת - ברכת
 השבח הן על מנהגו של עולם אפילו לא שמע שכוי - מברך עליו, וכן בכולן.
 ומנהגן של ישראל תורה היא, כך כתב הרמב"ן ז"ל בלקוטיו.

כלבו, סי' א

ויש מי שאומר שמברכין אותן בין נתחייב בהן בין לא נתחייב לפי שהן להודות
 ולשבח לשם ועל חדוש מעשה בראשית. אך הר"ם ז"ל כתב שאין ראוי לאמרן
 על הסדר לפי שפעמים שאין אדם חייב בהם...

אמנם, פשט המנהג בכל הארצות האלו לאמרן על הסדר, וכן הנהיגו רב
נטרונאי ורב עמרם ושאר הגאונים לסדר את כלם אפילו לא עשה המעשה, שלא
על עצמו בלבד הוא מברך אלא על כל העולם מברך את השם שעשה כל
הטובות והחסדים האלו תמיד לכל.

רמב"ם, שם, שם הל' ז-ט

שמנה עשר ברכות אלו אין להם סדר אלא מברך כל אחת מהן על דבר שהברכה בשבילו בשעתו. כיצד? הרי שחגר חגורו והוא על מטתו מברך אוזר ישראל בגבורה, שמע קול התרנגול מברך הנותן לשכוי בינה.

וכל ברכה מהן שלא נתחייב בה - אינו מברך אותה. כיצד? לן בכסותו אינו מברך כשעומד מלביש ערומים, הלך יחף אינו מברך שעשית לי כל צרכי, ביום הכפורים ובתשעה באב שאין שם רחיצה אינו מברך נטילת ידים ולא המעביר חבלי שינה, אם לא נכנס לבית הכסא אינו מברך אשר יצר את האדם, וכן שאר ברכות אלו.

נהגו העם ברוב ערינו לברך ברכות אלו זו אחר זו בבית הכנסת בין נתחייבו בהן בין לא נתחייבו בהן. וטעות הוא ואין ראוי לעשות כן ולא יברך ברכה אלא אם כן נתחייב בה.

מה נפסק להלכה?

טור, אורח חיים סימן מו

וכל הברכות שהן על סדור העולם והנהגתו, כגון אלהי נשמה והנותן לשכוי ורוקע הארץ על המים והמכין מצעדי גבר - אין לחסר מהם אפילו לא שמע קול תרנגול או לא הלך על הארץ, אבל אותם שהם על הנאותיו - לא יברך אם לא נהנה, כגון ששוכב על מטתו ואינו לא לובש ולא אוזר ולא עוטף אין לו לברך.

בית יוסף, שם

וכיון דאיכא פלוגתא במילתא אין לברך ברכה אלא אם כן נתחייב בה. ונראה לי שטוב לאמרה בלא הזכרת השם.

דרכי משה, שם ס"ק ד

ולי נראה דאל ישנה אדם מן המנהג.

מחבר, סי' מו סע' א ו-ח'

כשיעור משנתו יאמר אלהי נשמה, כשישמע קול התרנגול יברך הנותן לשכוי בינה, כשלוּבש יברך מלביש ערומים, כשיניח ידיו על עיניו יברך פוקח עורים...

כל הברכות האלו אם לא נתחייב באחת מהן, כגון שלא שמע קול תרנגול או שלא הלך או לא לבש או לא חגר - אומר אותה ברכה בלא הזכרת השם.

הגה: ויש אומרים, דאפילו לא נתחייב בהן מברך אותן, דאין הברכה דוקא על עצמו אלא מברכין שהקב"ה ברא צרכי העולם. וכן המנהג, ואין לשנות.